

ETO: 82.0 (439.2/439)"18-20"

PROFESSIONAL PAPER

A MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNY CZVITTINGERTŐL FÉJÁIG

B. Szabó György Farkas Gyula revíziója 1952-ben

Bosnyák István

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1987. július 8.

"Arany irodalomtörténeti munkája Toldy kivonata, de – Toldy korlátoltságai nélkül – sok értékes, eredeti gondolattal kiegészítve."

(B. Szabó György: *A magyar irodalomtörténeti forrásművek szerepe és helye a tanításban*, 1952)

I.

Az újvidéki *Népoktatás* 1952-53-as évfolyamának rég megsárgult lapjain feledésbe merülve szunnyad a Tanárképző Főiskola akkori fiatal tanárának és tanszékvezetőjének, B.Szabó Györgynek (1920-1963) hétrészes tudománytörténeti áttekintése a magyar irodalomtudományi gondolkodás főbb képviselőiről és legjelentősebb elméleti, történeti és bibliográfiai műveiről a kezdetektől a második világháborúig.

A cikksorozat bevezetőjének egyik zárójeles utalásából közvetve bár, de kiderül, hogy voltaképpen szerzőnk főiskolai előadásainak redigált s részben felülbírált változatáról van szó: "Itt csupán azt kívánom így zárójelben megjegyezni, hogy a főiskolai előadások anyaga 1946 óta állandóan változott és változik ma is. Az anyag előadása közben évről-évre új szempontok és gondolatok vetődnek fel és az egyes tételek megfogalmazása ma már alapos korrektúrára szorult."

Mi készítette B. Szabót, a fenti okon kívül, főiskolai előadásainak közzétételére az akkori pedagógus-folyóiratunkban? Hisz azt az orgánomot mindenekelőtt ugyanazok a főiskolát végzett és végző magyartanárok – vagy ahogyan az ötvenes években a szerbhorvát *predavač/nastavnik* tükörfordításával illettük őket: "előadók" – olvasták, akik előzetesen a

Tanárképző magyar tanszékén már megismerkedtek ezzel a tudománytörténeti áttekintéssel...

A cikksorozat bevezetőjében az akkori tanügyi tanácsos és államvizsgáztató főiskolai tanár személyes tapasztalatai indokolják a *Népoktatás*-ban való közzétételt: a középiskoláinkban tanító magyarszakosok nem élnek kellőképpen a magyar irodalomtörténeti forrásművekkel, szakmai továbbképzésük során sem ismerkednek meg velük behatóbban, s ez aztán meglátszik az államvizgájuk minőségén is... Legközvetlenebbül azonban oktató-nevelő munkájuk sínyli meg, szerzőnk szerint, e szakmai mulasztásukat: "Még ma is [1952-ben, B.I.] akadnak előadók, akik a két világháború között megjelent magyar irodalomtörténeti tankönyveket (Pintér, Alszeghy, Brisits, Sík stb. szerkesztésében) használják és ezek értékeléseit hígítják fel és 'modernizálják'. Talán felesleges megjegyezni, hogy ezek a tankönyvek az idealisztikus irodalomszemlélet tipikus termékei és felhasználásuk a tanításban igen kockázatos vállalkozás."

E régi, a felszabadulás előtt megjelent középiskolai tankönyvek helyett az *eredeti* szakmunkákat, a forrásműveket ajánlja B. Szabó a *Népoktatás* olvasóinak – akkori gyakorló pedagógusainknak – a figyelmébe, és pedig elsősorban az ötvenes éveinkre jellemző, némiképp "sarkított" ideológiai megfontolásokra alapozva: "Ezekben a [középiskolai] tankönyvekben nemcsak a helytelen és reakciós jellegű irodalomszemlélet megnyilatkozásait találjuk, hanem a nemzeti múlt téves, tudománytalan feltárását és ezzel összefüggésben olyan eszméket, melyek a magyar múlt kritikátlan dicsőítését szorgalmazzák."

De hogyan juthatnak hozzá a jugoszláviai magyar pedagógusok a jobbára szintén régi s a Tájékoztató Iroda hírhedt rezolúciójával kiváltott magyar könyvbehozatal – és könyvcseré-zárlat miatt csak még inkább hozzáférhetetlenné vált eredeti forrásművekhez? – B. Szabó cikksorozatának bevezetője közvetlenül nem teszi fel e megkerülhetetlen gyakorlatias kérdést, ám inspektori tapasztalatai alapján közvetve erre is válaszol a szerző: "Néhány magyar-tannyelvű főgimnáziumunk tanári könyvtárát átvizsgálva arra a megállapításra jutottam, hogy a magyar nyelv és irodalom szakirodalmát igen kevés előadónk ismeri és használja. Az első világháború előtt megjelent szakirodalom és folyóirat-irodalom felvágatlanul és érintetlenül porosodik a könyvpolcokon és a régi magyar irodalom ma már egészen ritka kiadványai (pl. Dugonics, Berzsenyi, Széchenyi műveinek első kiadásai!) érintetlenül és mindenkitől elfeledve hevernek és penészednek a könyvszekrényekben. A szaktanárnak soha nem jutott eszébe, hogy ezeket a ritka kiadványokat megmutassa a tanulóknak (egyik tanári könyvtárban a *Corpus Iuris* első kiadását fedeztem fel!) s ezzel elősegítse az irodalomtörténet egyes korszakainak s a magyar könyvkiadás és nyomdatechnika fejlődésének alaposabb megértését."

Az eredeti szakmunkák középiskolai alkalmaztatásával B. Szabó György egyrészt a leszűkítő "belletrisztika-centrikus" irodalomtanítás honi gyakorlatának a meghaladását szorgalmazza. Ennek fontosságára majd a cikksorozat záradékában utal nagy nyomatékkal: "... az irodalomtudomány anyaga (irodalomtörténet, esztétika, kritika) szerves részét jelenti az

irodalom anyagának. Az irodalomtörténet tanításában (a középiskolai magyar irodalomtörténet tanítására gondolok!), teljesen helytelenül, ennek ismertetésére kevés időt és gondot fordítottunk. Az irodalmi élet fejlődése, az irodalom egyes jelenségeinek megértése és helyes értelmezése szempontjából is, azt hiszem, hogy az irodalomtudomány problémáinak a megismerése, egyes fázisainak feltárása és ismertetése, elengedhetetlen."

Másrészt, irodalomtanításunk *szemléletének* kritikai revízióját is várja a forrásművek gyakorlati alkalmazásától. Ezért hangsúlyozza már bevezetője legelején is, hogy milyen fontos a bemutatásra kerülő szakforrások adatainak és értékelési szempontjaik megbízhatóságának kritikai mérlegelése, s ezért szögezi le a későbbiekben tételesen is: "Előttünk (...) nem lehet közömbös, hogy milyen forrásművek használásával alkotja meg az előadó értékelését egy-egy korszakról vagy egy-egy íróról, hogyan járul hozzá a tudományos világnézet fejlesztéséhez és vajon a magyar nyelv és irodalom problémáit tudományosan, a marxista filozófia és esztétika szempontjainak alkalmazásával tárja-e fel, vagy túlélt, meghaladott elveket és értékelési szempontokat népszerűsít előadásában." Középiskolai irodalomtanításunk szemléleti revíziójához is hozzá akart tehát járulni B. Szabó főiskolai előadásvázlatai közzétételével, amolyan erjesztő és párbeszéd-serkentő funkciót is szánva nekik. Ezért már jó előre, bevezetője első mondataiban nyíltan is megvallja a *Népoktatás* pedagógus-közönségének: az induló cikksorozat egyebek közt azzal a szándékkal is készült, hogy "felhívja az előadók figyelmét erre a fontos problémára és elindítója legyen, e kérdés kapcsán, egy termékeny eszmecserének a magyar nyelv és irodalom előadói között és e folyóirat hasábjain."

II.

B. Szabó György tudománytörténeti áttekintése voltaképpen Farkas Gyula *A magyar szellem felszabadulása*. Irodalomtörténetírásunk fejlődésrajza (Bp. é.n. [1943], 399 p.) című monográfiájának az anyagára épül, s annak szerkezetét is követi, miközben tárgyában, főként pedig a szellemiségében, szembeötlően eltér tőle.

S mégis, B. Szabó egyetlen utalással sem hivatkozik saját alapforrására, sőt e kismonográfiányi terjedelmű cikksorozatában le sem írja Farkas Gyula nevét. Még ott sem, ahol a leginkább elvárnánk: a magyar szellemtörténeti iskola vehemens kritikájánál. S még akkor sem, amikor – Horváth János munkásságát vázolva – *idézi* is Farkas Gyula szóban forgó könyvét.

Honnan hát e szokatlan, szerzőnk filológiai pedantériájától meglepően elütő eljárás?

Mai távlatból – harmincöt év múltán – nem nehéz magyarázatot találni rá: 1952-ben lehetetlen volt feltárni, hogy a Tanárképző Főiskola magyar tanszékén immár évek óta – legalábbis pusztán *anyagát* tekintve – *A magyar szellem felszabadulása* című monográfia is forgalomban van, afféle közvetett/átértelmezett lektúrként... Lehetetlen volt ezt feltárni, ideológiai önkopromittálás nélkül, alig egy évtizeddel az újvidéki razzia s négy évvel a

Tájékoztató Iroda famózus rezolúciója után, illetve a jugoszláviai magyar zsdanovizmus vulgár-szociologizmustól még mindig nem mentesült alkonyának idején. Hisz a már címében is problematikus Farkas-könyv aposztrofálása ekkortájt *mindhárom* szempontból csakis negatív képzettársításokat válthatott volna ki Vajdaságban.

Mert hiába a magyar fasizmus kulminálása idején megjelent monográfia Előrajzának címmagyarázata: "A magyar irodalomtörténetírás fejlődésrajza azonos (...) a magyar öneszmélés történetével. Innen a főcím. A 'felszabadulás' itt nem politikai, hanem céhbéli műszó: a magyar szellem mesterré válását jelzi"; az egész könyvön mégiscsak gondolati vezérfonalként vonul végig a szerzői szándék, hogy a magyar irodalomtudományi gondolkodás nagykorúsodásának, "mesterré válásának" folyamatát egyúttal mint a magyar faji öntudatosodás processzusát is ecsetelje, a szakmai beérésben és kiteljesedésben egyszersmind annak a történetét is látva és láttatva, "miként ismerjük meg mindjobban önmagunkat, erőnket, hivatásunkat, európai szerepünket, lényegünket"...

S hiába Farkas Gyula disztिंगválási kísérlete is, miszerint "színmagyarságon itt is, mint minden munkánkban, nem a biológiai származást értjük, hanem a művelődési és lelki magyarságot"; könyvét mégiscsak áthatja a magyar fajiság "diszkrét apológiája és a "mérsékelt" zsidózás – ha nem is az agresszív és fasisztoid "fajbiológia"...

S nem sokat változtat a tényeken az sem, hogy az Utórajzban Farkas visszafogott polémiát folytat a magyar irodalomtudomány sokáig "német-elvű", "német szellemű" hagyományával, s leplezetlen örömét fejezi ki amiatt, hogy századunk elején "végre megindul a magyar szellem teljes felszabadulása: az irodalomtörténetírás megmagyarosodik, az idegen szemléletek összeomlanak, az irodalmi tudat megvilágosodik"; könyvének egészén mégiscsak a "német–magyar viszonyosság" irodalomtörténet-írásban való megnyilvánulásának unos-untalan hangsúlyozása vonul végig, 1943-ban (és 1952-ben is) nyilvánvalóan nem csak *szakmai* asszociációkat keltve...

S végül, a monográfia egész szellemiségét meghatározó módszer szempontjából az sem jelenthetett mentő körülményt itt és akkor – 1952-ben egyetlen anyanyelvű pedagógiai folyóiratunkban –, hogy Farkas megkísérel tárgyilagos, sőt kritikai álláspontra is helyezkedni az önmaga által is művelt irodalomtörténeti metódussal, a szellemtörténeti iskolával szemben. Hiába szögezi le például, hogy "A szellemtörténet – szintézisre és a szellemi diszciplínák összefogására törekedvén – rendkívül kitágította ugyan az irodalmi szemlélet határait, de azokat egyúttal szétfolyókká, elmosódottakká is tette", másutt meg – a magyar *Minerva*-kör harmadik és negyedik nemzedékével kapcsolatban – hiába utal rá kritikai helyesséssel, hogy "be kellett látniok, hogy filológiai akribia nélkül maguk sem mennek semmire", fölösleges tehát kárhoznatniok a pozitívizmust... *Saját* tudománytörténeti értekezésében ugyanis e tárgyilagos-kritikai szándék ellenére sem tudja meghaladni önnön, Előrajzában megfogalmazott szellemtörténeti programját, miszerint az irodalomtörténet-írás *önálló* szellemi folyamat, s mint ilyen, "a nemzeti szellem öntudatosodásának szerve"... Könyvében Farkas mindvégig kitart e szellemtörténeti program gyakorlati érvényesítése mel-

lett, s bár a magyar irodalomtörténet-írás történetét nem függetleníti teljes mértékben és szemellenzős elzárkózással a magyar társadalomtörténettől, gyakorlatilag mégiscsak affirmatíván viszonyul a szellemtörténeti módszer őáltala is igenelt "erényéhez", hogy az szakít a természettudományos gondolkozással és nem osztozik a materializmus világnézetében...

Az ilyen módszerű és szellemiségű alapforrásra a *Népoktatás* cikksorozatának szerzője 1952-ben természetszerűleg nem hivatkozhatott, sem személyes meggyőződésből, sem ideológiai okok miatt.

Ellenben hasznosíthatta azt az impozáns adattárt és "filológiai akribiát", amelyet a szellemtörténész Farkas Gyula mutatott fel könyvében, irodalomtörténet-írásunk addigi történeteinek és résztörténeteinek – Váradí Antal, íj. Szinnyei József, Pintér Jenő, Horváth János, Kerecsényi Dezső, Máté Károly, Kenyeres Imre, Hesz Kálmán, Koczogh Ákos, Császár Elemér, Pukánszky Béla, Thienemann Tivadar és mások munkáinak – szintéziseként.

III.

B. Szabó a Farkas-könyv anyagát sem mechanikusan veszi át cikksorozatában.

Kihagyja ugyanis a Farkasnál kiséjezeteket kapott Horányi Elek, Wallaszky Pál, Horvát István, Rummy Károly György, Császár Elemér, Tolnai Lajos, Bleyer Jakab, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső és Németh László filológusi/irodalomtörténési munkásságára vonatkozó tényanyagot, ugyanakkor viszont önálló ismertetést szentel a Farkasnál nem szereplő Szerb Antalnak és Féja Géjának

Másrészt, B. Szabó saját bibliográfiai gyűjtéssel és az alapforrásában nem említett irodalomtörténeti szakmunkák aposztrofálásával és ismeretetésével is meghaladja a Farkas-monográfia anyagát – különösen a *Tübingai pályaműről*, Gyulai Párról és Négyesi László Ady-könyvéről értekezve.

Ugyanígy, cikksorozatában nemcsak irodalomtörténeti, hanem kritikai-irodalmi szakmunkák bevonásával is meg-meghaladja az alapforrást, miközben, például, Kölcsey vonatkozó tevékenységét Kerecsényi-tanulmányal, Riedl Frigyesét Horváth János és Juhász Gyula írásaival, Négyesyét Kosztolányi-megemlékezéssel, Gyulaiét és Beöthyét viszont Schöpfung-kritika téziseivel is árnyalja. Ugyanakkor pedig az egyes irodalomtörténészek és tanulmányírók – pl. Toldy Ferenc, Erdélyi János, Gyulai Pál, Arany János, Beöthy Zsolt, Zilahy Károly, Katona Lajos, Péterfy Jenő, Riedl Frigyes és Pintér Jenő – munkáit Farkasnál nem szereplő szemelvényanyaggal is illusztrálja.

E tárgyi-tematikai eltéréseknél, a szűkítések és bővítések hosszú soránál is fontosabb azonban B. Szabó cikksorozatának *szemléleti* eltérése Farkas Gyula könyvétől.

A szellemtörténeti iskola történeti erényei – elsősorban pozitívizmust meghaladó/kiegészítő tendenciája – mellett annak alapvető módszertani fogyatékoságát – az "immanens" szellemrajzra törekvést – is bőségesen kamatoztató s emellett fajiságot propagáló és "színmagyarságot" is afirmáló monográfiának a revízióját B. Szabó ugyanis mindenképp azáltal

valósítja meg igen gyökeresen, hogy hallgatólagosan bár, de következetes és módszeres elzárkózással utasítja vissza Farkas Gyula tudománytörténeti szintézisének szellemtörténeti módszerét és szemléleti negatívumait.

Cikksorozatának ilyen szempontból az a legszembetűnőbb sajátága, hogy kritikai vezérmotívumként bukkan fel benne újból és újból a pörlekedés a Farkas Gyula-i tézissel, miszerint a magyar irodalomtörténet-írás története állítólag "önálló szellemi folyamat". Eközben, igaz, e folyamat társadalomtörténeti meghatározottságának B. Szabó-i ki-kiemelése olykor a honi "postszdanovizmus" szellemében történik, az ötvenes évek elejére még oly jellemző vulgár-szociologizmus beütéseivel, társadalom- és irodalomtudomány-történet "meredek" kapcsolásaival, ám ennek ellenére is kétségtelen, hogy B. Szabó György mégiscsak előremutató irányban revideálta alapforrásának módszertanát és szemléletmódját.

Kevésbé vonatkozatható ez szerzőnk azon kísérletére, hogy helyenként ne csak a Farkas-könyv módszerét és szellemiségét, de annak anyagát, illetve irodalomtörténet-írásunk egy-egy jeles képviselőjének az életművét is felülbírálja. Értéktételei ilyenkor jobbára elhamarkodottak, erőtlenek és sematikusak, s az ötvenes évek ténye sem lehet mentség, csupán magyarázat az ekkor 32 éves szerző eljárására, hogy irodalomtörténet-írásunk kiemelkedő egyéniségeinek oly könnyedén s a XVIII-XIX. és XX. század magyar társadalmának konkrét terétől-idejétől jobbára elvonatkoztatva osztogatja a *reakciós* minősítő jelzőt és annak sajátágos szinonimáit.

Mentségére szolgál viszont a szerzőnek, hogy "informatív jellegű cikksorozatnak" minősítvén munkáját, a záradékban ilyen szempontból – a magyar irodalomtörténet-írás egész hagyományának ki- és átértékelése szempontjából – impozánsan önkritikus: "Célom nem volt, és nem is lehetett az, hogy ezúttal a magyar irodalomtörténetírás fejlődésére adjak egy vázlatos, könnyen áttekinthető képet. Ehhez a munkához jóval több adat és anyag szükséges, mint amennyivel pillanatnyilag rendelkezem. Éppen ezért az irodalomtörténészek, kritikusok, esztéták munkásságáról szóló értékelések elsősorban vázlatoknak tekintendők, melyek korrigálása nemcsak rám vár."

E *Népoktatás*-beli cikksorozat évek múltán kisebb-*nagyobb* tárgyi és szemléleti korrekciókkal és kiegészítésekkel meg egy egészen új, magyar irodalomtudomány 1945 utáni alakulását vázoló fejezettel is bővülve bekerül B. Szabó György egyetemi jegyzetébe, ezúttal immár hivatkozással is a Farkas Gyula-könyvre mint egyik forrásmunkára. (Vö.: *A régi magyar irodalom*. I. rész. Noviszád, 1960. 3-107.p.)

A kritikai visszhang – amit annak idején a *Népoktatás* cikkírója hiába várt, ti. a folyóiratban nem került sor a szerző által szorgalmazott szakmai eszmecserére – ezúttal nem maradt el. Szeli István, az egyetemi jegyzetét méltató kritikus ugyanis külön szól írásában a tudománytörténeti bevezető fejezetről is, a Farkas-könyvvel való, pusztán tárgyi-tematikai és szerkezeti átfedéseket említésre méltónak sem tartva, meg sem említve, okkal és joggal B. Szabó módszerét és szemléletmódját dicsérve mindenenekelőtt: "Az első rész – a kötet mintegy fele – a magyar irodalomtudomány fejlődését, az irodalomtörténet jeles művelőit mutatja be a XVIII. századtól máig,

Czvittinger Dávidtól Bóka Lászlóig, mindenütt 'az egyes társadalmi osztályok ideológiájának és irodalomszemléletének a megnyilatkozását' követve nyomon. Ez a rész méltán tarthat számot nemcsak a szakember irodalomtörténész, hanem a szellemi tudományok egyéb művelőinek érdeklődésére is. Itt veti fel a legtöbb problémát, ebben a részben jut előtérbe B. Szabó marxista tudásának és ténybeli ismereteinek gyakorlati szerepe, funkciója a magyar társadalmi és szellemi fejlődés nagy kérdéseinek megítélésében. A részletek jobb kidolgozásával a szerző a magyar irodalomtörténetnek mint tudománynak olyan értékelő fejlődéstörténetét mutathatná be, amely szempontjainak és ítéleteinek határozottságával és tudományos megalapozottságával egyedülállóvá tenné az ilyen nemű szakirodalomban. Így, vázlatban, legnagyobb értéke az összefoglalás elveiben van." (Szeli István: *B. Szabó György: Régi magyar irodalom I. rész, Egyetemi jegyzetek.* – Magyar Szó, 1960 szept. 25. 9.p.)

Mai, negyedszázados távlatból e pontos és találó korabeli értékeléshez csupán azt adhatnánk még hozzá, hogy ha B. Szabó György történetesen mást sem tett volna cikksorozatában, mint hogy a fent vázolt módon "talpra állítja" a szellemtörténeti módszert érvényesítő és fajiságot szorgalmazó Farkas-könyvet, s ezzel saját munkájára nézve is érvényessé teszi nemzeti klasszikusunk mottóinkban idézett Toldy Ferenc-recepciójának minősítését: honi magyar irodalomtudományunk és irodalmi közgondolkodásunk felszabadulás utáni legelső, érthetően csetlő-botló lépéseinek megtétele idején ezzel is megbecsülendő kortörténeti vívmányt mutatott volna fel. Méghozzá tartós értékű művelődés-, tudomány- és pedagógiatörténeti vívmányt: a néhai Tanárképző Főiskola nemzedékeiből s a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék első három generációjából kikerülő magyartanáraink és majdani irodalomtörténészeink számára voltaképpen B. Szabó Györgynek ez a tudománytörténeti áttekintése jelentette a filológiai/módszertani, illetve metodológiai/eszmei alapot saját leendő, megint csak nemzedékek egész sorára is ható pedagógiai munkásságukhoz.

Ezért bizonyult számunkra indokoltnak e cikksorozat újraközlése a *Népoktatás* rég elfeledett számaiból – három és fél évtizeddel az első közlés után, s a túl korán távozott szerző halálának közelgő negyedszázados évfordulója előestéjén. Mégpedig azon intézmény szakfolyóiratában, melynek mai és tegnapi irodalomtörténészei közvetve vagy közvetlenül ebből a filológiai alapozásból is merítettek saját indulásuk idején, s meríthetnek nyilván a holnapiak – a Tanszék mai és leendő hallgatói úgyszintén.

S indokoltnak bizonyult számunkra az újraközlés annál is inkább, mivel B. Szabó György tervezett összes munkáinak könyvsorozatából a *mai* értékmérccével mérő, a korabeli Szeli-kritikát is könnyedén mellőző és lezseren megtagadó, tehát ahisztórikusan ítélkező recenzió eltanácsolta ezt a mégiscsak megbecsülendő dokumentumot.*

*Első közlését vö.: A magyar irodalomtörténeti forrásművek szerepe és helye a tanításban. – Népoktatás, V. évf., 1952/4. sz. 181-92.p.; 1952/5. sz. 265-267.p.; 1952/7. sz. 380-392. p.; 1952/8. sz. 429-440. p.; 1952/9. sz. 522-529. p.; 1952/11. sz. 666-676.p.; VI. évf., 1953/2. sz. 808-817. p. – a mostani sajtó alá rendezés köyben a köv. főbb filológiai intervenciókra került sor:

módosítottuk az eredeti címet; elhagytuk a sorozat pedagógusoknak szánt bevezetőjét és záradékát; végig sorszámoztuk – A régi magyar irodalom I.-ben való másodközlést tartva szem előtt – a fejezeteket; következetesen kiírtuk a tárgyalt irodalomtörténések stb. születésének és elhalálzásának évszámát; egységesítettük a közlés tipográfiáját. Tárgyi korrekciókat és adat-ellenőrzést viszont csak elvétve eszközöltünk; ennek helyenkénti fontosságára ezúttal csak utalunk.